

УДК 821.161.2-141

ББК 823 (4 Укр.)

ФОРМУВАННЯ ПСАЛМІВ У КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ

Р. О. Ярошенко

Національний університет «Острозька академія»

У статті проаналізовано розвиток псалмів через літературно-історичний світогляд, чітко окреслено його поділи та класифікацію. Автор демонструє ключові категорії жанру псалма, його вплив на давню українську літературу, творить культурологічний та філософський дискурс. Він яскраво змальовує особливості форми, змісту, написання та генезис формування літературного світогляду, що є на сьогодні під актуальним кутом зору багатьох літературознавців.

Ключові слова: *псалом, історичний світогляд, давня література, поезія, духовна література, культурологія.*

Проблематика літературно-біблійних джерел часто постає об'єктом дослідження літературознавців. Повертаючись до історичних аспектів, усвідомлюємо, що розвиток віршування виражається певною метричною будовою, де жанрова специфіка творить неповторність та далекоглядність, свідчить про актуальність, яка простежується аж до сьогоднішніх днів.

Метою дослідження є з'ясування проблематики значення жанру псалма у свідомості історичної самобутності, поділу та генезису формування літературного світогляду. Призначення псалмів несе за собою різнорідний характер, у зв'язку із чим вони поділяються на славословні пісні або гімни – *tehillah*, прохальні або літанії – *tetillah*, покайальні, подячні та сентенційні – *mascil*.

Поруч із цим поділом особливе місце у християнському богослов'ї завуальовують так звані месіанські псалми: 2, 8, 15, 21, 39, 44, 68, 71, 109, в яких найточніше викладені пророцтва про Месію. Наприклад, у Пс. 45, 6-7 міститься непряме згадування про Месію, Сина Божого. Його тлумачення ми знаходимо аж із Послання до євреїв 1, 8-9, де виявляється, що таке старозавітне розуміння було цілком притаманне євреям того часу, оскільки про це стверджує назва «*elohim*», якою йменували Ісуса Христа. Натомість, коли творився переклад Старого Завіту грецькою мовою, тобто готувалося до виходу видання «Септуагінта», слова «сини Бога» було перекладено як «*aggelos*», а даним терміном творили еквівалент давньоєврейському поняттю «*elohim*». Цікавим фактом послуговує те, що звідси генетично перейшло та зародилося в англійській мові слово «*angel*» [8, 41].

Однією із особливостей розвитку жанру псалма, в порівнянні із іншою біблійною творчістю, виступають надписи. Окрім 34-ох, всі псалми

мають у своїй будові надписи, що включали в себе історичну та практичну будову даних про псалом, генезис, вміст і використання. Предмет надпису є різноманітним, оскільки щоразу стосується чи то автора-псалмоспівця: Мойсея, Давида, Соломона, синів Корієвих, Асафа, чи історичних подій, що стали причиною та натхненням для написання: Пс. 3, 7, 9, 17, 33, 50, 55, 56, чи виконання «Для диригента хору», «Для арфи» і т.п.

Проте найбільш вживаними надписами виступають імена творців жанру псалма. Іноді в надписах виражається характер псалма, часто спричинений історичними подіями, про які розповідається у самому тексті псалма. Чітким прикладом служить: «Псалом Давида, що співав Господеві, з приводу слів Хуса, сина Єменеєвого» (Пс. 7); «На кінець, слуги Господнього Давида, що говорив Господеві слова пісні цієї в день, коли визволив його Господь з рук усіх ворогів його та з рук Саула і сказав:...» (Пс. 17); «На кінець; псалом пісні, при посвяченні дому Давидового» (Пс. 29); «На кінець, наука Давида, коли прийшов Доїк ідумейський і повідомив Саула і сказав йому: прийшов Давид до дому Авімелеха» (Пс. 51); «Молитва Давида» (Пс. 85); «Молитва Мойсея, чоловіка божого» (Пс. 89); «Хвала Давида» (Пс. 144).

Майже на всіх надписах вказується на використання псалмів на богослужіннях, називаються їх виконавці, виконання на різних інструментах: на струнних (Пс. 4; 53-54; 69; 75), на духових (Пс. 5; 52), частіше на орміструнних (Пс. 6; 11), на шошані (Пс. 44; 59; 68), на аламофі (Пс. 45); в супроводі співу: для співу (Пс. 64; 87); вказується час виконання: «Псалом пісні в день суботній» (Пс. 91); пісні сходжень (Пс. 119-133). У безлічі надписів знаходиться чимало інших оригінальних частковостей, які важко розтлумачити із призми сучасної богословської площини [9, 41].

Чітка диференціація жанру псалма протягом історії ґрунтується на твердженні великих постатей, що засвідчували присутність та неповторність псалмів у їхньому житті. Одним із таких орієнтирів є Володимир Мономах, який у повчанні до своїх дітей щоразу звертається до псалмів. Важливо заторкнути також прекрасний зразок рукописного Псалтиря епохи давньої Русі – Київський Псалтир, складений у Києві протодияконом Спиридоном і датований 1397 роком. За рівнем художнього виконання ця книга й зараз відноситься до шедеврів рукописного мистецтва, до яких також належить й Остромирове Євангеліє.

Оскільки псалми мають різноманітну сакральну структуру свого змісту та жанру, в щоденному використанні до читання Псалтиря зверталися за різних обставин. Від апостольських часів та заснування християнської спільноти псалми читалися не лише над хворими, а й над померлими. Вже тогочасні псалмоспівці робили хоча елементарну, проте все ж, класифікацію псалмів, віднаходили необхідні псалми, які за тематикою заповнювали сакральний простір. У часи давньої Русі існував звичай ворожіння по Псалтирю, внаслідок чого можемо простежити язичницькі традиції, що вливалися в лоно зародків християнства. Через контрастні

поетичні образи, що були завуальовані в псалмах, Псалтир став улюбленою книгою середньовічного суспільства.

Творча свідомість тогочасного автора перебувала під серйозним впливом Святого Письма. Тому професійні майстри пера високо оцінювали псалми через їхню досконалу літературну форму та дидактичний характер, для особистих шедеврів обширно процитовували та запозичували теми, сюжети, образи, що були висвітлені у Псалтирі. Безліч із таких обробок переродилися на приказки та прислів'я. А на давній Русі цитати з Псалтиря мали місце у «Повісті минулих літ», також у творах митрополита Іларіона, Кирила Туровського, Теодозія Печерського [10, 135].

Акцентуючи увагу на витворі жанрової специфіки псалмів, необхідно проаналізувати дефініцію псалма. Отже, найперше, псалми – це роздуми Давида про Бога та Його безмежну владу над земними народами. Актуальною є парадигма Старого та Нового Завітів, які через псалми стаються перехідним мостом, який єднає містичний вимір, оскільки псалми – це молитви, що їх у Старому Завіті використовували передусім на спільному молінні в Єрусалимському храмі, а найбільш поширеними вони були у часи гоніння та після заслання євреїв, – це були гімни плачу й волання про порятунок та допомогу Бога; а у Новому Завіті бачимо те ж саме, лише це піснеспіви радості, оскільки сповнилась Божа обітниця, – прийшов Дух утішення, тому вже Новий Завіт наповнений радістю Христового Воскресіння.

За часів Середньовіччя Псалтир був особливою книгою, оскільки як у Візантії, так і у слов'янських народів він сприймався нарівні з Євангелієм. Така популяризація псалма обумовлена, насамперед, пророчим характером його тексту, який надзвичайно багатий на прообрази Христа й Богородиці.

Атанасій Великий писав: «На мою думку, в цій книзі виміряні й описані словом все людське життя і душевне розположення, і порух думок» (Послання до Марцелліна). Згідно його твердження, псалми склалися воедино, в міру їх збирання пророками. Дані дослідження обґрунтовувались нижнім надписом другої частини: «закінчилась молитва Давида, сина Єсея» (Пс. 72). Ця помітка мотивована, як заключна частина збирача псалмів, який не знав псалмів царя Давида, очевидно, й не мав їх у своєму збірнику, які згодом стали загальноновизнаними і увійшли у третю (Пс. 86), четверту (101, 103), і п'яту частини (138-145) Псалтиря [1, 244].

Попри це, шанувальники псалмів не розприділяли їх у хронологічному чи систематичному порядку, а все впорядковувалось за їхнім внесенням до даного збірника, а згодом й до незмінного складу священного канону. Таким чином, розподіл на п'ять частин вказує на систематичний п'ятиразовий збір псалмів до єдиного збірника.

У книзі «Глумачення псалмів» св.Іполіт і св.Епіфаній подали своє досить оригінальне бачення відповідності поділу П'ятикнижжя на п'ять

книг: закон – є П'ятикнижжя Господа до народу, а Псалтир – є П'ятикнижжя народу до Господа [8, 143].

Поширеною проблематикою навколо тематики псалма є його нумерація. Загальне обчислення в єврейській Біблії та в перекладах «Вульгати» й «Септуагінти» однакове – 150, лише числовий розподіл інший. Нумерація їх в «Септуагінті» (перекладі текстів з єврейської мови на грецьку) і «Вульгаті» (перекладі текстів з єврейської мови на латинську), прийнята також і в українському перекладі, але багато в чому не співпадає з єврейською Біблією:

Псалми з 1 до 8 і з 148 до 150 – сходяться; Псалми з 10 до 147 – порушені на одиницю нумерації у відношенні із єврейською Біблією, тобто, наприклад, псалом 20 в Септуагінті і Вульгаті відповідає псалму 19 єврейської Біблії. Ця розбіжність трапилась через те, що при перекладі тексту Септуагінта утворила іншу нумерацію псалмів, а саме Пс. 9 і Пс. 10 об'єднала в один Пс. 9, а Пс. 114 і Пс. 115 – в Пс. 113. Необхідно детальніше розглянути дану проблематику:

ТМ (Єврейська Біблія)	–	LXX (Грецька Біблія)
1 – 8	–	1 – 8
9 – 10	–	9
11 – 113	–	10 – 112
114 – 115	–	113
116, 1 – 9	–	114
116, 10 – 19	–	115
117 – 146	–	116 – 145
147, 1 – 11	–	146
147, 12 – 20	–	147
148 – 150	–	148 – 150 [8, с.142].

Вагомим моментом виступає те, що від 10-го до 147-го псалма є латинський переклад, який досі вживається у Католицькій Церкві в літургійних книгах, за винятком деяких випадків, має нумерацію нижчу на одну одиницю в порівнянні з єврейським текстом. Таким чином, наприклад, Пс. 10, у латинському перекладі відповідає єврейському Пс. 11. Беручи це до уваги, у перекладах з оригінальних текстів було прийняте єврейське числення, лише додаючи в дужках латинське числення, наприклад: Пс. 22 (21) [14, 82].

У євреїв весь Псалтир, подібно до П'ятикнижжя, ділиться на 5 частин, з різними закінченнями. Перша частина: 1 – 41 псалми, охоплюють виключно псалми Давида з надписами (Пс. 1-2; Діян. 4, 24-26). Друга частина: 42 – 72 псалми, включають у себе псалми різних авторів: сім псалмів синів Корієвих (42-49), один – Асафа (49), 18 Давидових (51-65, 68-70), три безіменних (66-67 і 71) та один Соломонів (72), закінчується славослов'ям та історичною приміткою: закінчились молитви Давида, сина Єсея. Третя частина: 73 – 89 псалми, містять в собі одинадцять псалмів Асафа (73-83), три псалми синів Корієвих (84-85, 87), один псалом Давида (86) і два псалми Емана і Ефама Єзрахитів (88-89). Четверта частина: 90 – 106 псалми, псалом Мойсея розпочинає цю рубрику (90), на-

ступні безіменні (100, 102; 104-106), а поміж ними мають місце два Давидові псалма (101 та 103). П'ята частина: 107 – 150 псалми, структура яких є майже вповні із безіменних (107; 114-119; 135-137; 146-150) та продовжується піснею сходжень (120-134), а поміж них один Соломона (127) і решта Давида (108-110; 138-145) [8, 146].

На чіткий єврейський збір та розподілення Псалтиря зверталась увага навіть древніх християнських вчених богословів, зокрема: Орігена, Іпполіта, Івана Золотоустого, Єпіфанія, Василя Великого, Григорія Нісського, Григорія Назіанського, Григорія Двоєслова. Висвітлюючи проблематику розподілу, необхідно відзначити певний хронологічний порядок, в якому співвідносились псалми, оскільки послідовне скорочення Давидових псалмів і збільшення безіменних псалмів чи таких, які належали іншим авторам, зумовили сакральність свого оригінального жанрового сходження в часі створення псалмів. Проте ці певні часткові сходження не можуть бути прийняті як основні принципи розподілу Псалтиря на окремі частини, оскільки не проведено чіткості та немає практичних мотивів, але дана думка має місце для існування в широкому науковому полі зору [2, 122].

Залишається загадковою постать царя Давида, який мав натхнення до написання більшості псалмів. Давид – хоробрий воїн, геніальний полководець, успішний державний керівник. Історіографи описують його життя, вповні опираючись на I і II книгу Самуїла. Будучи з дитинства пастухом, він мав життя, що маневрувало у різні русла. Досить згадати, як Давид переміг Голіата. За Божим покликком пророк Самуїл помазав його на царя. Зазнавши переслідувань від попереднього царя Саула, Давид був мудрим царем Ізраїлю протягом сорока років, про що розповідається у другій книзі Самуїла. Звісно, життя царя не було безгрішним, проте він приніс Богові щиросердне вибачення, склавши 50-ий псалом «Помилуй мене, Боже!». Саме псалми Давида найчастіше знаходять перегуки протягом століть у творчості багатьох письменників минулих епох і сучасності.

Вагомим моментом, який привертає увагу, зостається вживання у псалмах Ім'я Божого. Кожна частина Псалтиря має свою перевагу у використанні відмінних термінологій: в першій частині особливо виражається переважно Ім'я «Ягве», вжите 272 рази, а іноді «Елогім», яке просіклося лише 31 раз; в третій частині вживання обох термінів відбувається порівну, тобто: «Елогім» – 43 рази, а «Ягве» – 44 рази; проте в четвортій та п'ятій частинах майже абсолютно переважає «Ягве» [11, 10].

Книга псалмів впродовж багатьох століть була щоденно настільною книгою, яку читали вдома у вільний час, навіть брали із собою під час мандрування. Так, «Псалтир», укладений Ф.Скориною, виданий у м.Вільно 1525 року, отримав назву «подорожня книжиця», оскільки був широко вживаний у побуті. Моління до Бога через псалми було введено у монастирях як обов'язкове, тому від ченців вимагалось, щоб моління псалмів виходило із їхнього серця постійно, навіть під час щоденної праці. Ставили вимогу спершу декламу-

вати псалми, а згодом завчати їх напам'ять. Усна народна творчість теж наповнена вжитком псалмів, оскільки на базі утворення народних прислів'їв та приказок було сформоване досить широке історичне коло використання їх у щоденному побуті, як наприклад: «Блажен муж, що за радою несправедливих не ходить», «Не копай рову, бо сам впадеш до броду» і т.п.

Одним із найістотніших та невід'ємних для практичного використання аспектів розвитку жанру псалма в українській літературі є диференціація ключових категорій, які пропонують нам розвиток псалма, формуючи їх у своїх переспівах, моделюючи їхні жанри та додаючи певну жанрову специфіку. Для ілюстрації необхідно глянути на «Давидові псалми» Тараса Шевченка чи переспіви псалмів П.Гулака-Артемовського. Зразок псалма або канту можна знайти у книзі «Український кант». С.Мудрий слушно зазначає, що спроби вивчення псалмів в українській літературі робилися ще з часів українського середньовіччя, до них зверталися наші видатні митці — Тарас Шевченко та Леся Українка. Це, зрештою, і не дивно, адже з найкращих часів християнської Церкви молитва псалмами посідала друге місце після Господньої молитви.

Спогадуючи твори великого історика митрополита Іларіона, можна чітко простежити, що слов'янська літературна традиція органічно увібрала новозавітну благовість. А старозавітна Книга Псалмів мала вагомий вплив на сприйняття та свідомість слов'янських писців, книжників та, безумовно, церковних людей, тому й стала невід'ємним атрибутом національної характеристики словесного образу слов'янського народу. Саме тому Ф.Шлейермахер стверджував, що «це така література, із якої розгортається розвиток всієї наступної літератури» [3, с.329], маючи на увазі старозавітні тексти, які щільно співвідносились із слов'янською літературою, де явно простежувалась лєвова частка розвитку та вжитку псалмів.

Вагома потреба розгляду різнорідних жанрових моделей у традиції псалмів поставлена під акцент через генологічну та тематичну неоднорідність старозавітного прототипу. Оскільки це явище сприймалося поетами по-різному й надавало свого особистісного забарвлення та хвилювання, то, відповідно, й псалми піддавалися цим трансформаціям, звісно, залежало від кожного літературно-естетичного спрямування зокрема, до якого числився поет [12, 9].

Проаналізувавши тексти ліричного спрямування, необхідно зазначити, що в українській традиції написання псалмів переважає елегійне, мінливо-меланхолійне забарвлення над одичним. Таким акцентом наповнені псалми Т.Шевченка, П.Куліша, М.Максимовича, С.Руданського, Я.Щоголіва, П.Карманського, Л.Костенко, Є.Маланюка, Д.Павличка. Кожен із творців літературного мистецтва, вибираючи для власних переспівів твори зі старозавітної Книги Псалмів, брав до уваги здебільшого такі псалми, які були перейняті особистісними переживаннями, різноманітними докорами сумління, які створювали підсвідому психологічну

напругу. Митці-переспівувачі підштовхували новостворені парафрази до елегійного жанру. Отже, розглядаючи жанровий розвиток псалма, в даному дослідженні автор торкається його сакральної специфіки, яка проглядається крізь призму світоглядних історичних контекстів та спричинює безумовність його специфічних різнорідних розгалужень.

Література

1. *Антофійчук В.* Євангельські образи в українській літературі ХХ століття / В. Антофійчук. – Чернівці: Рута, 2001. – 335 с.

2. *Бетко І.* Рецепція Псалтиря в українській поетичній традиції // Другий літературний конгрес українців / І. Бетко. – Львів, 1993. – С. 122-124.

3. *Булашев Г.* Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космологічні українські народні погляди та вірування / Г. Булашев. – К.: Довіра, 1992. – 414 с.

4. *Бовсунівська Т.* Традиція „переложених” псалмів Давидових в українській літературі ХІХ століття / Т. Бовсунівська // Біблія і культура. Збірник наукових статей. Вип. 3. – Чернівці, 2001. – С. 117 – 120.

5. *Дзюбишина-Мельник Н.* Мова релігійної преси з погляду загальнолітературних норм / Н. Дзюбишина-Мельник // Сучасна українська богословська термінологія від історичних традицій до нових концепцій. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Львів, 1998. – С. 202-213.

6. *Жукалюк І., Степовик Д.* Коротка історія перекладів Біблії українською мовою / І. Жукалюк, Д. Степовик. – Київ: УБТ, 2003.

7. *Іваничук Р.* Мальви (Яничари). Орда: Романи / Р. Іваничук. – Харків: Євроекспрес, 2000. – 416 с.

8. Ключ к пониманию Св. Писания. – Москва, 2007. – 160 с.

9. *Коць Т.* Основні засади конфесійного стилетворення української мови (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) / Т. Коць // Рідний край. – 2001. – № 2(5). – С. 40-43.

10. *Крекотань В.* Київська поетика 1637 року / В. Крекотань // Літературна спадщина Київської Русі і українська література ХVІ – ХVІІІ ст. – С. 135 – 136.

11. *Ласло-Куцюк М.* Оригінальність українських обробок псалмів // Ласло-Куцюк М. Велика Традиція / М. Ласло-Куцюк. – Бухарест: Критеріон, 1979. – С. 61 – 95.

12. *Мишанич О.* Біблія і давня українська література / О. Мишанич // Біблія і культура. – Вип. 1. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 9 – 13.

13. *Мороз Л.* Погляд на історію української літератури в аспекті християнської духовності (філософсько-теологічному) / Л. Мороз // Біблія і культура. – Вип. 1. – Чернівці: Рута, 2000. – С. 6 – 8.

14. *Нямцу А., Руснак І.* Рекомендации к изучению традиционных сюжетов и образов в историко-литературных курсах (для студентов филологических факультетов всех форм обучения) / А. Нямцу, И. Руснак. – Черновцы: Черновицкий университет, 1987. – 111 с.

15. Пелешенко Ю. Апокрифи та легенди богомилського походження в українській словесності: здобутки і перспективи дослідження / Ю.Пелешенко // Біблія і культура. – Вип. 1. – Чернівці: Рута, 2000. – С.6-8.

*Стаття надійшла до редакційної колегії 08.10.2010р.
Рекомендовано до друку канд. педагог. наук, проф. Слоньовською О.В.*

FORMING OF PSALMS IN CONTEXT HISTORY WORLD VIEW

P. O. Yaroshenko

National University «Ostrog academy»

The article analyzes the development of psalms through literary and historical outlook, clearly outlined his division and classification. The author demonstrates the key categories of the genre psalm, its influence on ancient Ukrainian literature creates cultural and philosophical discourse. He vividly describes the features of form, content, writing and the genesis of the literary world view that is now under the current point of view of many literary scholars.

Key words: *hymn, historical philosophy, ancient literature, poetry, spiritual literature, cultural studies.*